

Ferdo Gestrin

MILKO KOS IN NJEGOVO DELO

Referat na kolokviju ob stoletnici rojstva
Milka Kosa v Ljubljani 10. decembra 1992

Dva dneva nas ločita od stoletnice rojstva akademika prof. dr. Milka Kosa,¹ najvidnejšega slovenskega zgodovinarja v času več desetletij trajajočega njegovega vrhunskega znanstvenega dela. Menim, da ne bi bilo za zgodovinarje primernejše in bolj odgovarjajoče oblike spominjanja na ta dogodek, kakor je znanstven kolokvij v organizaciji zgodovinskega oddelka FF ljubljanske Univerze, kjer je pokojni profesor deloval polna štiri desetletja, kolokvij, posvečen problematiki in novejšim raziskavam srednjeveške slovenske zgodovine in zgodovino-pisja, ki mu je temelje v mnogočem postavljaj. Hkrati pa trdim, da je to premalo; premalo, ker je ostalo zgolj v zgodovinarskih krogih. Kosovo znanstveno delo je postalo del narodne kulture, je povečalo elemente slovenske identitete. Zato bi se morali spominjati njegove stoletnice rojstva mnogo širše. Tudi iz naše sredine bi morale izžarevati pobude v tej smeri.

V kratkem času, ki ga imam na razpolago, ne morem obširneje govoriti niti o njegovem življenju in še manj o rezultatih njegovega vsakodnevnega, vztrajnega znanstvenega dela. V zakladnico slovenskega zgodovino-pisja je prispeval 375 bibliografskih enot, t.j. vrsto knjig, razprav, člankov in ocen. Poleg tega pa je v njegovi zapuščini ostalo veliko nedokončanih rokopisov in besedil; med drugim tudi večji del sinteze kolonizacijske zgodovine slovenskega ozemlja, na katerem je delal več desetletij.

Milko Kos je bil rojen 12. decembra 1892 v Gorici v družini prof. Franca Kosa, najpomembnejšega predstavnika prve generacije slovenskih kritičnih in šolanih zgodovinarjev. Pri njem je sin Milko dobil prve vzpodbude za študij zgodovine in neposredno mentorstvo, kar je zgodaj dalo prve sadove. Še pred zaključkom gimnazijskega šolanja je mladi Milko Kos stopil na pot znanstvenega proučevanja z razpravo o zgodovini rojstnega področja svojega očeta (*Zemljiške razmere po Selški dolini leta 1630*. Carniola 2, 1911, 40 sl., 260 sl.). Študiral je na Dunaju 1911–1916 in v Parizu 1921/22 in si pridobil temeljito zgodovinsko znanje. Predavali so mu profesorji Jireček, Dopsch, Redlich in Ottenthal. Védenje iz zgodovinskih pomožnih ved je širil na Institut für österreichische Geschichtsforschung na Dunaju in na École des chartes v Parizu, poleg tega pa je vpisoval tudi predavanja iz geografije, slavistike in umetnostne zgodovine. Doktoriral je že 1916. leta in bil sprejet na zgoraj omenjeni inštitut. Nato je delal v dunajskem Vojnem arhivu, bil šele konec novembra 1918 odpuščen iz vojaške službe in začel po nalogu Narodne vlade v Ljubljani delati na rešitvi arhivskega vprašanja na Dunaju. Vmes je sicer postal znanstven sodruknik v licejski knjižnici v Ljubljani, vendar je pravo službo tam nastopil kot asistent šele s prvim decembrom 1920, potem ko se je vrnil z Dunaja. V maju 1924 je postal docent za pomožne zgodovinske vede na FF v Beogradu, v začetku

¹ Navajamo najvažnejše objave o življenju in delu prof. dr. Milka Kosa. Enciklopedični zapisi o njem so v St. Stanojević, Narodna enciklopedija SHS, II, 1926, 426; Enciklopedija Jugoslavije 5, 1962, 329 sl.; Enciklopedija Slovenije 5, 1991, 311; sem sodijo tudi biografski prispevki: Slovenski biografski leksikon 1, 1932, 528 in Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. Hrsg. von M. Bernath, München 1976, Bd. 2, 484–485. Jubilejni predstaviti življenja in dela Milka Kosa ob šestdesetletnici in sedemdesetletnici je napisal B. Grafenauer, Znanstveno delo Milka Kosa, ZČ VI–VII, 1952/3 (Kosov zbornik), 9–29. Ob sedemdesetletnici Milka Kosa, ZČ XVI, 1962, 171–175. Istega avtorja je zapis ob proslavi devetdesetletnice rojstva in desete obletnice smrti v Novi Gorici 1982. leta v ZČ 38, 1984, 134–138. V 80. letih sta izšla še dva Kosova življenjepisa, ki ju je napisal B. Marušič: prvi Milko Kos, Primorski slovenski biografski leksikon II, 1982, 130–132, drugi Lo storico goriziano Milko Kos (1892–1972), Studi Goriziani LIX, 1984, 65–71.

Številni so tudi nekrologi: B. Grafenauer, V spomin Milka Kosa, Kronika 20, 1972, 1–2; isti, Milko Kos, Letopis SAZU 23, 1972, 87–91; isti, Velika pobuda za študij starejše zgodovine jugoslovanskih narodov. In memoriam Milko Kos, JIČ XII, 1973, 79–86; isti, V spomin Milka Kosa, Onomastica Jugoslavica 5, 1975, 163–166; F. Gestrin, In memoriam akademiku in profesorju Milku Kosu, ZČ 26, 1972, 5–10; F. Zwitter, Profesor Milko Kos, Objave Univerze v Ljubljani 1971/72, št. 1–2, 147–149; J. Zontar, Milko Kos (1892–1972), Südostforschungen 31, 1972, 344–349; P. Blaznik, V spomin akademika dr. Milka Kosa, Loški razgledi 19, 1973, 417–419. Zadnji in doslej najboljše prikaz življenja in dela Milka Kosa s celotno, tudi posthumno bibliografijo je napisal B. Grafenauer, Življenje in delo Milka Kosa, v knjigi M. Kos, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev, 1985 (SM), 353–384.

oktobra naslednjega leta izredni profesor na FF v Zagrebu za iste predmete, nato pa septembra 1926 izredni ter februarja 1934 redni profesor za občo zgodovino srednjega veka in pomožne zgodovinske vede na FF v Ljubljani. Tu je do 1946, ko je fakulteta dobila samostojno katedro za slovensko zgodovino, predaval tudi zgodovino Slovencev. V pokoj je odšel 1965, vendar je pomožne zgodovinske vede predaval še v študijskem letu 1967. Polnih 39 oziroma 41 let, če štejemo še honorarne obveznosti, je delal na fakulteti, kar je najdaljši staž med vsemi dosedanjimi akademskimi učitelji na zgodovinskem oddelku. V tem obdobju je bil dekan in prodekan FF (1935–1939) ter v najtežjih letih za obstoj slovenske univerze, t.j. v okupacijskem času, rektor (1941–1945) ter nato še tri leta po vojni prorektor te naše najvišje znanstveno-pedagoške institucije.

Prof. Milko Kos je bil delovno tesno povezan tudi s strokovnim društvom, njegovim glasilom in dejavnostjo. Že od leta 1926 je bil odbornik Muzejskega društva za Slovenijo, bil 1934–1945 njegov predsednik, nato podpredsednik in v isti funkciji tudi pri Zgodovinskem društvu za Slovenijo od 1946 dalje še polnih dvajset let. Bil je urednik JIČ-a (1935–1939) in ZČ (1950–1972). Pomembno je bilo njegovo sodelovanje pri slovenskem deležu Jugoslovanske enciklopedije.

Z javnim znanstvenim delom je Milko Kos začenjal, kakor že rečeno (čeprav je prve toda neobjavljene razprave napisal že par let popreje), leta 1911, t.j. v času, ko je slovensko zgodovino pisje, zlasti tudi po zaslugi njegovega očeta, prehajalo v nov kvaliteten dvig: v problemsko analizo temeljnih zgodovinskih procesov v slovenski preteklosti. Temeljito šolanje v povezavi z dobrim znanjem klasičnih in več svetovnih jezikov, pronicljivost duha, velik smisel za kritično vrednotenje virov, sposobnost iz množice podatkov s pomočjo analize sestaviti celovite podobe zgodovinskega dogajanja, uporaba najrazličnejših metodoloških prijemov in občudovanja vredna sistematičnost pri delu so dali trdno osnovo za široko znanstveno dejavnost prof. Milka Kosa v tej novi smeri, dejavnost, ki že sama po sebi vzbuja občudovanje in nedeljivo spoštovanje. Njegovo nad šestdesetletno znanstveno delovanje so poleg vsega označevale še neomajna vztrajnost, načrtnost in sposobnost za sintezo. Sledil je novim metodologijam in pogloblitnim dosežkom sočasnega evropskega srednjeveškega zgodovino pisja in ga dobro poznal. Tako je že pred drugo svetovno vojno postal in bil nato do smrti prvi zgodovinar svoje generacije in v tem sledil očetu, ki mu gre enako mesto v njegovem času. Užival je velik ugled v širši, rekli bi, v vsej evropski zgodovinarski sredini,² doma pa je postal nedvomni razsodnik pri spornih zgodovinskih vprašanjih.

Delo prof. Kosa je seglo njegovim sposobnostim in strokovnemu šolanju odgovarjajoče zelo na široko, vse od izdajanja virov do sintez, sicer pa na mnoga področja politične gospodarske in kulturne srednjeveške zgodovine. Med pogloblitna področja njegovega znanstvenega dela bi mogli šteti naslednje. Najprej študije iz problematike paleografije in diplomatike virov za slovensko srednjeveško zgodovino in z njimi povezanim izdajanjem virov, pri čemer je razširil temelje, ki jih je položil že oče. Od izdaj listinskega gradiva je namreč prešel na izdaje narativnih, urbarialnih in drugih virov. S temeljitimi komentarji, s tekstno in vsebinsko analizo je izdal dvoje najvažnejših zgodnjersrednjeveških virov za slovensko zgodovino: spis o spreobrnjenju Bavarcev in Karantancev ter besedilo brižinskih spomenikov. Z zbirko *Viri za zgodovino Slovencev*, v kateri je izdal tri knjige srednjeveških urbarjev za Slovenijo, je dal slovenskemu zgodovino pisju osnove za znanstveno izdajanje raznovrstnih virov, ki mu danes lahko sledimo.

Z izdajo urbarialnih virov je bilo tesno povezano drugo področje Kosovega dela: proučevanje agrarnega gospodarstva oz. agrarne zgodovine nasplah, ki ji je poleg obsežnih uvodnih poglavij k izdaji urbarjev posvetil še številne druge razprave. Mnogim področjem slovenske politične in kulturne zgodovine ter tudi problemom slovenske historiografije je pripisati večji del Kosovih razprav.

Pogloblitno območje slovenske zgodovine, ki se mu je po letu 1919 desetletja z vso prizadevnostjo posvečal, je bila zgodovina naselitve slovenskega ozemlja in njegova kolonizacija, s tem povezana procesa germanizacije slovenskega poselitvenega prostora in nastajanja slo-

² Prim. R. vom Bruch – R. A. Müller, *Historikerlexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, München (C. H. Beck) 1991, 172–173, 366.

venske etnične meje ob koncu srednjega veka, prav tako pa tudi priprava historične topografije slovenskega ozemlja. Žal sta prav sinteza kolonizacijske zgodovine in historična topografija ostali nedokončani. Del topografskega gradiva, omejen le na Kranjsko do leta 1500, je izšel v treh knjigah v posmrtni izdaji leta 1975 v pripravi Inštituta za zgodovino M. Kosa. Gradivo za zgodovinsko topografijo Slovenskega Primorja se v Inštitutu pripravlja za tisk. Kdaj bo prišlo do objave Kosove slovenske kolonizacijske zgodovine, je za sedaj nemogoče predvideti. Pripravlja pa se za tisk njegova nedokončana izdaja briksenških blejskih urbarjev.

Med njegova najpomembnejša dela nedvomno sodi tudi prva znanstvena sinteza slovenske srednjeveške zgodovine do reformacije (1933), ki je v svoji drugi, izpopolnjeni izdaji z naslovom *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja* (1955, srbski prevod 1961) postala temelj za nadaljnje proučevanje slovenske zgodovine tega obdobja.

Ob razvejanosti njegovega znanstvenega dela in siceršnje dejavnosti so razumljive številne počastitve še za življenja, a tudi visoke funkcije, ki jih je opravljal. Že 1928 je postal pravi član Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani, med prvimi je bil tudi član konec leta 1937 ustanovljene Akademije znanosti in umetnosti in naslednjega leta, ko AZU preraste v pravo akademijo, preimenovano leta 1948 v SAZU, je zopet med prvimi akademiki. Na SAZU je bil v letih 1948–1972 predstojnik Inštituta za zgodovino, ki se danes po njem imenuje, in v letih 1950–1972 njen glavni tajnik, leta 1966 je dobil diplomu dunajske univerze o zlato doktoratu, tri leta pozneje je postal častni doktor ljubljanske univerze. Počastile so ga tudi mnoge tuje institucije. Leta 1936 ga je za člana imenoval Slovanski inštitut v Pragi, leto pozneje so ga izvolili za zunanjega dopisnega člana JAZU in Královske česke spoletnosti v Pragi. Leta 1948 je postal zunanji dopisni član Poljske akademije znanosti in 1953 član Institut für österreichische Geschichtsforschung ter 1961 zunanji dopisni član SANU.

Oris Kosovega znanstvenega dela moremo zaključiti z besedami, ki jih je zapisal B. Grafenauer ob izdaji njegovih izbranih razprav pri Slovenski matici leta 1985 pod naslovom *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev*. Tako pravi: »Temelj vse te (t.j. Kosove) življenjske poti je bila seveda pot znanstvenega delavca od zgodnjih začetkov v domači hiši v Gorici še med gimnazijskim študijem do vrhunskega znanstvenika, ki nam je ves čas po osvoboditvi veljal za prvega mojstra slovenske zgodovine, nespornega predstavnika slovenske zgodovinske vede v vseh domačih in mednarodnih organizacijskih telesih zgodovinske in z zgodovino vezanih znanosti, že od okrog 1930 naprej pa preprosto za neprekosljivega poznavalca srednjeveške kolonizacije slovenskega ozemlja, vedenja o tem, "od kod, od kdaj in kako" smo Slovenci v svoji novi domovini.«

Naj bosta njegov lik in znanstveno delo še dolgo v naši zavesti kot neprestana vzpodbuda za temeljito proučevanje zgodovine slovenskega naroda.

Summary

MILKO KOS AND HIS SCIENTIFIC PURSUITS

Ferdo Gestrin

Milko Kos was born on the 12th of December 1892 in Gorica / Gorizia. He studied history and geography in Vienna and specialized in Vienna and Paris. He lectured in Belgrade, Zagreb and since 1926 in Ljubljana. The survey on occasion of his birth centenary deals with his life, especially his scientific work, the most important books and his public activities. It points out his work on the history of the Middle Ages in Slovenia and his publishing of historical sources from the same period.

Milko Kos died on the 24th of March 1972 in Ljubljana.